

Черниш О. О.,
аспірантка,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ВЕНЕЦІЙСЬКИЙ ТЕКСТ В РОМАНІ Ю. АНДРУХОВИЧА “ПЕРВЕРЗІЯ”

В умовах стрімких та радикальних змін у мистецтві, що відбулися протягом останніх десятиріч, осмислення постмодерних творів постає важливою літературознавчою проблемою. Творчість Ю. Андруховича привертає пильну увагу дослідників. Так, до аналізу прози письменника зверталися Т. Гундорова, Н. Зборовська, К. Москалець, Р. Харчук, Ю. Шерех, Є. Баран, Б. Бойчук та інші. У більшості творів Ю. Андруховича хронотоп виступає важливим аспектом художнього мислення, відіграє змісто- та формотворчу роль, частково визначає архітектоніку творів. Утім досліджень, у яких всебічно осмислюється часопросторова специфіка українського постмодернізму загалом і творчості Ю. Андруховича зокрема, досі існує мало. Зважаючи на те, що сучасне художнє мислення великою мірою реалізується через особливу постмодерну просторовість, проблема дослідження локальних текстів у романах письменника постає дуже гостро.

Звернення до аналізу художнього часопростору “Перверзії” зустрічаємо у роботах Т. Гундорової, Н. Зборовської, О. Кискіна. Проте предмет дослідження далеко не вичерпаний, а окремої праці, присвяченої прочитанню венеційського тексту в романі, досі не існує.

Метою даного дослідження є спроба аналізу художнього простору Венеції у романі Ю. Андруховича “Перверзія”. Завдання, які належить реалізувати в межах дослідження зазначеної проблеми, такі: аналіз специфіки локального тексту в романі; визначення функцій художнього простору та способів їхньої реалізації; вивчення образу Венеції у “Перверзії” як символічного та міфологічного простору; спроба дослідження художнього простору міста як основи інтертекстуальних зв’язків.

Добі постмодернізму властива актуалізація хронотопу як специфічної форми художнього мислення. Так, О. Кискін підкреслює особливе значення цієї категорії: “З погляду на систему категорій літературознавства постмодерністський романний хронотоп вирізняється особливою конструктивною стійкістю й може бути визнаний за превалюючу аналітичну категорію щодо романів цього часу” [8:17]. Дослідники неодноразово звертали увагу на значення художнього простору в творах Ю. Андруховича. Як зазначає Р. Харчук, “Ю. Андрухович з-поміж усіх наук найбільше шанує географію як найточнішу і найбезстороннішу. Для нього географія – заміник історії і чи не найпотужніший поетичний збудник” [16:127]. Особлива увага письменника до художнього простору, метафоричне, інтертекстуальне, світоглядне навантаження хронотопу його творів, залучення простору до процесів авторської гри, цитування та автоцитування обумовлює необхідність якнай докладнішого вивчення цього аспекту творчості Ю. Андруховича.

Значення хронотопу в “Перверзії” підкреслює О. Кискін: “Урбаністичний хронотоп у Ю. Андруховича також вирізняється масштабністю бачення самої природи міста, адже у нього місто – це велетенський химеризований часопростір з численними переходовими та допоміжними ланцюгами, це й система міст, які калейдоскопічно пролітають перед очима читача, це й велетенська мапа Європи з численними країнами, через які подорожує Стах Перфецький. Мапа Європи фіксується в уяві героя лише настільки, наскільки його вражає побачене, а отже, оповідь сповнюється насамперед психологічних афектів Стаха Перфецького” [8:13].

Венеція постає карнавалізованим простором, через неї реалізується одна з найважливіших рис роману – карнавальність. Цю рису, в тому числі й у зв’язку з образом міста, докладно проаналізувала Н. Зборовська [6]. Відтак ми спробуємо зупинитися на інших рисах венеційського тексту “Перверзії” – символічності, міфологічності цього простору-тексту й аспектах інтертекстуального прочитання.

Місто в “Перверзії” – це складний значеннєвий механізм, химерний та фрагментарний. Як зазначає О. Кискін, “Динаміка хронотопних структур у романі зумовлена фрагментарністю постмодерної структури роману “Перверзія”, а отже, має за провідну особливість домінанту психологічного часопростору оповідача, інколи удаваного. Найчастіше таким творцем часопросторових площин виступає Стас Перфецький” [8:14]. Венеційський текст реалізується в основному через сприйняття головного героя, постаючи лабіринтом, пасткою, карнавалом, в усіх своїх формах найбільше схожий на галюцинацію: *“Я потрапив до Венеції. <...> Навколо мене – ціла колекція гарних предметів зі срібла, горіха, ебену, сандала, слонової кістки, бронзи, теракоти, мережива, оксамиту. Переді мною – п'ять повних днів і ночей у цій дійсності, більше схожій на галюцинацію”* [1:55].

Венеція-як-текст у романі не є автономним текстом, не є цілісною чи однорідною. Це скупчення цитат, кодів та змістів, галерея просторових та часових фрагментів, іноді пов’язаних між собою, найчастіше ж поєднаних за принципом колажу. *“Але ми зберемося – саме тепер і саме тут, у місці, переповненому відлуннями та цитатами, всередині цієї Великої Цитати, втілення нашого остаточного “нісля””* [1:39], – зазначено у самому романі. Венеційським простором розсіяно численні вказівки на той чи інший час і простір: *“Ми відбивались у великому настінному дзеркалі (острів Мурано, початок XVII ст.)...”* [1:52], *“...зібрання жахливих історій та моторошних переказів... записаних мовою койне у Венеції...1499 р.”* [1:198] тощо. Проте така конкретика не диференціює місто, не фіксує його образ, а тільки навпаки – розпорошує. Велика цитата, складена з десятків інших просторових цитат, постає привидом, химерою. Невипадково Перфецький неодноразово називає Венецію галюцинацією: *“і в цьому місті моїх галюцинацій мушу нахомутати щось непоправне із власною душею”* [1:73].

Венеція перетворюється на міфологізований простір, у якому перебувають і діють герої, насамперед – сам Перфецький. Так, Венеція стає деконструйованим міфом про стару Європу, всередині якого перебуває Стах

Перфецький, уродженець міста Чортополя: *“Увесь подальший шлях Перфецького, майже до дрібниць відстежений мною, – це вперте, невпинне і непомилне просування на Захід... Але – що впадає у вічі – жодного кроку на Схід!”* [1:15]. Сам Перфецький каже: *“я, здається, вперше приторкався до найбільшої містерії Заходу”* [1:71]. Так, простір Венеції як уособлення Заходу як такого актуалізується через протиставлення й порівняння: міфологічний простір Заходу й не менш міфологічний простір України, про який оповідає Стах у своїй доповіді. Як зазначає Т. Гундорова, *“Перфецький <...> протиставляє декадентській Європі віталізм народів-кочівників, котрі заселяли простори теперішньої України. <...> “Перверзія” <...> перетворюється на трактат про пошуки культурної та європейської ідентичності...”* [4:89]. Шукаючи власну культурну ідентичність, Перфецький, блукаючи химерним, подібним до галюцинації простором Венеції, конструює й репрезентує власний міф про Україну. *“Прадавня Україна – не менш фантастичний простір, ніж описана Августином Ефіопія”*, говорить Стах у своїй доповіді [1:218]. У тій самій доповіді він зазначає: *“Я прибув з країни, про яку ви знаєте або дуже мало (називаючи її то Укранією, то Уранією, то Украйєю), або нічого”* [1:213]. Усе це втілює одну з прикметних рис постколоніального постмодернізму, а саме, за висловом Г. Мережинської, *“вписування нового міфу про свою країну в контекст міфу про сучасну цивілізацію”* [13:21].

Венеція, стаючи одночасно Великою Цитатою і втіленням *“найбільшої містерії Заходу”*, тобто європейського міфу, постає одночасно й Великою Метафорою, – Лабіринтом: *“Ада повела мене містом, у якому пес ногу зломить <...> Павутина завулків, блукання, глухі кути <...> дезорієнтація, невміння знайти найпростіший шлях, знайти найскладніший шлях, будь-який шлях <...> якийсь містичний епіцентр був десь поруч”* [1:70–71]. Венеція неодноразово названа лабіринтом у самому тексті: *“Вихід з лабіринту Ада купила за пару сотень лір”* [1:73]. Образ лабіринту як одна з центральних метафор постмодернізму дає змогу простежувати інтертекстуальні зв'язки з іншими постмодерними творами.

Карнавалізований простір Венеції, попри численні згадки назв вулиць, площ тощо, не є художнім відображенням географічного простору в звичайному розумінні. У межах хронотопу *“Перверзії”* лейтмотивом проходить прийом „потрапляння в текст”: Стах Перфецький опиняється всередині Опері, пізніше потрапляє у Книгу. Така легка *“міграція”* між містом і текстами свідчить про те, що місто в романі власне і є скоріше великим текстом, містом-привидом і містом-цитатою, варто додати – і містом-метафорою також.

Найвичерпніша характеристика венеційського тексту подається в самому романі: *“Ми запрошуємо вас до Венеції, міста на воді, міста-корабля, міста-привида”* [1:39]. Саме такою постає Венеція у творі. Її атрибутами є химерність, нелінійність, карнавальність, подібність до галюцинації та марення, хворобливість.

За допомогою венеційського тексту в романі реалізується міфологічна модель, центром якої постає Перфецький. Звертаючись до проблеми карнавалізованого простору, Р. Касімов зазначає: *“<...> оскільки карнавал*

належить до перехідних ритуалів, логічно припустити, що й карнавальність є складовою частиною більш загального поняття, що визначається як “поетика перехідних ритуалів” <...> Будь-який перехідний ритуал включає потрійну схему, визначену Ван Геннепом: відокремлення – знаходження поза межами – з’єднання (separation – marges – agregation). У тому чи іншому вигляді вона переноситься до міфології, а потому й до літературних жанрів.” [7:11–12]. Схема перехідного ритуалу, згадана дослідником, виразно реалізується в “Перверзії” саме за рахунок венеційського тексту. Відокремлення (відокремлення Перфецького від України, його мандрівка Європою) – перебування за межами (перебування у Венеції) – з’єднання (звістка про “воскресіння” й повернення Перфецького: (*“Стах Перфецький далі серед нас. Він живий і, я скажу більше, він повертається”* [1:303]). Так, саме Венеція постає етапом “знаходження поза межами”. Така роль венеційського простору стає ще одним аргументом для встановлення бінарної опозиції Захід-Схід. Окрім того, це дає підстави твердити, що за допомогою часопросторових образів у романі реалізуються специфічні риси постколоніального східного постмодернізму: переосмислення власної історії, встановлення її місця в контексті міфу про світову цивілізацію.

Окрему площину для прочитання локального тексту можуть становити інтертекстуальні зв’язки, побудовані на просторових образах. Інтертекстуальне поле аналізованого роману дуже широке. Дослідники вбачають у „Перверзії” зв’язки з творами І. Котляревського, Т. Шевченка, Е.-Т.-А. Гофмана, М. Гоголя, В. Єрофєєва, М. Булгакова, Е. Хемінгуея, Б.-І. Антонича, Г. Гессе, Т. Вульфа та інших. Інтертекст “Перверзії” побудований в тому числі і на просторові образах, зокрема на образі Венеції. Дослідження цього аспекту інтертексту може бути корисним для прочитання венеційського тексту твору. Виразні паралелі простежуємо між аналізованим романом і твором Т. Манна “Смерть у Венеції”. Ці паралелі присутні на фабульному, мотивному та інших рівнях, проте однією з головних підстав для проведення інтертекстуальних зв’язків між цими текстами є образ Венеції. Це місто стає не тільки тлом, але й майже дійовою особою, окремим текстом. Венеція Томаса Манна і Венеція Юрія Андруховича мають значну кількість як спільних, так і відмінних рис, але їхня виразна подібність очевидна. І для Стаха Перфецького, і для Густава фон Ашенбаха Венеція стає чужим простором, простором для “перебування за межами”. Вона однаково трансформує персонажів, має схожі риси. Метафора Лабіринту, яка реалізується в “Перверзії” присутня й у “Смерті у Венеції”. Місто й для Ашенбаха є великим лабіринтом: *“Вулички, канали, мости й невеликі площі в цьому лабіринті були такі подібні одне до одного, що він скоро втратив орієнтацію, навіть не був уже певний, де північ, а де південь”* [12:66]. Ця метафора повторювана, а відтак – не випадкова: *“На найближчій зупинці він найняв гондолу і каламутним лабіринтом каналів, попід чудесними мармуровими балконами з левами по боках, обминаючи слизькі роги будівель, повз сумні палаци з таблицями фірм на фасадах, віддзеркалення яких погойдувалось на водяній гладіні, поплив до площі Святого Марка”* [12:33]. Венеція постає примарою, лабіринтом, сном, хворобою, цю хворобливість і

примарність вона поширює на всіх, хто знаходиться в її межах, чи то точніше сказати, в її пастці: *“Бо вже вдруге виявилось, що в цьому місті він стає хворий, вдруге він мусить стрімголов тікати звідси, і надалі доведеться змиритися з тим, що Венеція для нього заборонена, що він не може, не має сили жити в ній і не повинен більше прагнути сюди. Він навіть відчув, що якщо тепер поїде звідси, сором і впертість ніколи вже не дозволять йому знов побачити улюблене місто, перед яким він двічі виявився фізично безсилим”* [12:35]. Та сама втома і хворобливість – у Перфецького: *“Пусте, відповіла вона. Ти надто перевтомився у цій Венеції”* [1:291]. У записнику ж Стаха записано окремою фразою, великими літерами: *“ЗАБАГАТО ВЕНЕЦІЇ”* [1:158].

Венеція приховує небезпеку, невловиму загрозу, – як у “Перверзії”, де таємні сили полюють на Стаха, так і в “Смерті у Венеції”, де холера й хвороба внутрішня, затьмарення розуму невпинно загрожують Ашенбахіві. У Томаса Манна наведено такий опис цього міста: *“Це була Венеція, улеслива й підозріла красуня, — чи то казка, чи то пастка для чужинців; у її гнилуватому повітрі колись пишно вибуяло мистецтво, а своїх музикантів вона обдаровувала звуками, що ніжно заколисували слухачів”* [12:52], – тут Венецію однозначно названо пасткою. Подібне відчуває й персонаж Андруховича.

І безумовно, Венеція постає величезним карнавалом. Якщо для героїв “Перверзії” цей карнавал триває невпинно й, так би мовити, на передньому плані, то в тексті Т. Манна він однозначно присутній, хіба що виявлений меншою мірою. Для Ашенбаха карнавал починається ще до прибуття в місто, на пароплаві, де він зустрічає компанію юнаків, серед яких є “несправжній” юнак: старий у гримі. Ще на підступах до міста вже оточений бутафорією, герой зустрічає подібне й у самому місті. Венеція в обох творах повниться масками й метаморфозами. Предмети у цьому просторі не є тим, чим здаються: *“– Альборак Джабраїлі, – назвався сей останній, притримавши коня просто перед Адою з Перфецьким. Кінь станув сливе вкопаний і лишень по цьому розпізнаємо в ньому децю инше: виявляється ровером, але теж дуже доброї марки”* [1:61]. У венеційському просторі обох творів не існує жодної сталості і визначеності, будь-що може виявитись будь-чим іншим.

Отже, просторові Венеції і в “Перверзії” Ю. Андруховича, і в “Смерті у Венеції” Т. Манна властива фрагментованість, химерність, карнавальність, хворобливість. Місто постає великим лабіринтом, сповненим масок, снів, галюцинацій.

Венеційський текст є одним із найсамобутніших локальних текстів у творчості Ю. Андруховича. Зважаючи на значне художнє навантаження, прочитання венеційського тексту видається важливим завданням. Так, цей просторовий образ можна інтерпретувати у кількох взаємопов’язаних аспектах: як простір карнавальний, як простір символічний, як простір міфологічний, а також як основу для встановлення інтертекстуальних паралелей. Саме комплексне прочитання венеційського тексту роману дає змогу скласти повноцінне враження про його функції та особливості.

Венеція в романі є уособлення заходу як такого, втіленням європейського міфу. Головний герой привносить до нього міф про власну країну, шукаючи

власної європейської ідентичності. Як міфологічний простір Венеція стає основою для побудови сюжетної схеми відокремлення – знаходження поза межами – повернення, яка реалізується в романі. Саме через венеційський текст втілюється специфіка постмодерного мислення: не лінійність, децентрованість, дефрагментованість. Крім цього, важливою рисою естетики постмодерну є метафора-емблема лабіринту, що виразно присутня на рівні хронотопу “Перверзії”.

Венеційський текст та інші локальні тексти в творчості Ю. Андруховича є важливим предметом дослідження, що потребує подальшого вивчення. Перспективними, на нашу думку, були б подальші спроби інтертекстуального прочитання локальних текстів письменника: встановлення паралелей між „Перверзією” та іншими творами українського та світового постмодерну через співставлення особливостей хронотопу. Крім цього, просторові образи в романах Ю. Андруховича часто стають об’єктами автоцитуювання, відтак вивчення локальних текстів різних творів автора в їхній функціональній та міфопоетичній єдності дало б змогу екстраполювати окремі наукові результати на весь корпус текстів письменника й виявити загальні закономірності й риси художнього часопростору в романах Ю. Андруховича.

Література

1. Андрухович Ю. Перверзія : [роман] / Юрій Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с. – (Першотвір).
2. Бахтин М. М. Проблемы содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве / М. М. Бахтин // Литературно-критические статьи. – М. : Худ. лит., 1986. – С. 26–90.
3. Бігун Б. Я. Постмодерністський образ світу (на матеріалі західноєвропейських ат американських романів 80-х років ХХ століття) : автореф дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.04 / Б. Я. Бігун. – К., 1999. – 20 с.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 264 с.
5. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : [монографія] / Н. В. Зборовська. – К. : Академвидав, 2006. – 504 с.
6. Зборовська Н. На карнавалі мертвих поцілунків: Феміністичні роздуми / Н. Зборовська, М. Ільницька. – Львів : Літопис, 1999. – 336 с.
7. Касимов Р. Поэтика карнавала и переходных ритуалов / Р. Касимов // Диалог. Карнавал. Хронотоп. – 1995. – №3. – С. 6–16.
8. Кискін О. М. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 / О. М. Кискін. – К., 2006. – 20 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко]. – К. : ВЦ „Академія”, 2007. – 752 с.

10. Лизлова С. М. Гра в міф/гра з міфом у творчості Ю. Андруховича / С. М. Лизлова // Литературоведческий сборник. – Донецк : ДонГУ, 2001. – Вып. 5/6. – С. 276–283.
11. Лотман Ю. М. О мифологическом коде сюжетных текстов / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : Искусство – СПб, 1998. – С. 670–674.
12. Манн Т. Смерть у Венеції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlib.com/MannSmertVenecia.html> [зчитано 1.04.2009].
13. Мережинська Г. „Східноєвропейська” модифікація постмодернізму / Г. Мережинська // Філологічні семінари: Типи художньої творчості в епоху постмодернізму: реальність чи віртуальність? – Вип. 5. – К. : ВПЦ „Київський університет”, 2002. – С. 16–25.
14. Поліщук О. Позиція персонажа в українській постмодерній прозі / О. Поліщук // Слово і час. – 2003. – №2. – С. 70–74.
15. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов : [монографія] / Н. А. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.
16. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період : [навч. посібн.] / Р. Харчук. – К. : ВЦ „Академія”, 2008. – 248 с.
17. Черненко О. Постмодернізм: український аспект / О. Черненко // Всесвіт. – 1997. – №8-9. – С. 148–150.

Анотація

Стаття присвячена вивченню просторового образу Венеції в романі Ю. Андруховича “Перверзія”. Окрему увагу зосереджено на символічному та міфологічному аспектах венеційського тексту. На основі тексту роману та існуючих досліджень зроблено висновок, що венеційський текст постає відображенням міфу про сучасну європейську цивілізацію, у межі якого герой твору вписує міф про власну країну, перебуваючи у пошуках власної культурною ідентичності. Відзначено дефрагментованість, химерність художнього простору роману. Здійснено спробу інтертекстуального прочитання венеційського тексту “Перверзії” у співставленні з твором Т. Манна “Смерть у Венеції”.

Ключові слова: хронотоп, дефрагментованість, міф, культурна ідентичність, інтертекст.

Аннотация

Статья посвящена изучению образа Венеции в романе Ю. Андруховича “Перверзия”. Особое внимание уделено символическому и мифологическому аспектам венецианского текста. На основе текста романа и существующих исследований был сделан вывод, что венецианский текст отображает миф о современной европейской цивилизации, в рамки которого герой произведения вписывает миф о своей стране, пребывая при этом в поисках собственной культурной идентичности. Отмечены отдельные атрибуты художественного пространства романа: дефрагментированность, причудливость. Произведена

попытка интертекстуального прочтения венецианского текста в сопоставлении с произведением Т. Манна “Смерть в Венеции”.

Ключевые слова: хронотоп, дефрагментированность, миф, культурная идентичность, интертекст.

Summary

The article is dedicated to the spatial image of Venice in the novel “Perverzia” by Yuri Andrukhovych. More attention is paid to the symbolical and mythological aspects of the Venice text. The text itself is a reflection of the modern European civilization myth, within which the hero includes the myth about his own country, while searching for his own cultural identity – such conclusion is made on the ground of the text and the recent researches. The accent is made on defragmentation, bizarre narrative space of the novel. Within the article the author tried to analyse intertextual reading of the Venice text of “Perverziya” comparing it with “Death in Venice” by Thomas Mann.

Keywords: chronotop, defragmentation, myth, cultural identity, intertext.